

ШАГАА-БИЛЕ!

Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгел...

№ 22 (15707)

1996 чылдың февраль 17, суббота

Ат салган шагы 20.40 Сааар өртөз 600 рубль.

Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) бирги органнастыг хуралын чыылдырар дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) кенигүннерин сонгааны-биле холбаштыр болган «Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 6 чуулунга дүүшүр доктаадырмы болза:

Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) бирги органнастыг хуралын 1996 чылдың март 21-де 9 шакта

Изыл хоорайга дараазында хүн айтыртылгы кылдыр чыылдырар:

1. Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) даргазын сонгууру.
2. Тыва Республиканың чоңунуң Улуг Хуралының (сездиинин) секретарын сонгууру.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК. 1996 чылдың февраль 16, № 415, Кызыл хоорай.

Шагаа байырлалы-биле Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Тываның бүгү чоңунга байыр чедиришкени

Эргим чаңгыс чер-чуртчуларывыс, ха-дунма!

Чаа чыл-биле, Шагаа-биле Тываның хей националдыг бүгү чоңунга изиг байыр чедирдим! Шагаа — бистиң ада-өгбелеривистин муң-мун чылдарда сагып, демдегелп келген ханы дөстөр-лиг байырлалы. Амыдыралда ындыг: чоң болу-нуң төөгүзүн чаңчыл-сагылгаларындан чара көр-бес — салгалдан салгал дамчыштыр камгыт ка-дагалар, шыгжап чоруур. Шагаа ынчангаш ты-ва улустуң бурунгу чаңчыл-сагылгаларының, ужурулар болгаш езулалдарының дээжизи синген улусчу байырлал.

1980 чылдарны сөөлзүредип тыва улустуң чаа-гай чаңчылдарының катап эгиттинин эгелээни-биле Шагаа байырлалы база катап боларар, чыл келген тудум чүгле үндезин тыва чоңунуң, оон анык салгалының эвес, а өске-даа хей нация чоңарының сонургалын, билишкенин болгаш хүндүткенин чаалап ап турар. Чөөн чүк улустарының болгаш тыва чоңунуң

ай календары чыл санаашкынын езугаар бо хүннерде Хаваан чылын үдеп, Күске чылын ут-куп тур бис. Улус чоңунуң чүс-чүс чылдарда хай-гаарал-эскерилгелеринден уткуп турары-выс Күске чылында ажыл-иш, чорук-херек бүдүгүр, кижилерге сагыш-сеткил оожур-галдыг, сергек-сергелең оштуг чыл деп санап турар.

Ындыг-ла болзун, ажыл-иживис, чорук-херэ-вис бүдүгүр болзун, шуптувус хей-аъттыг, сер-гек-сергелең болуулуңар деп, бүгү чоңумга йөрээ-лимини салып тур мен. Үе-шаг нарын, берге-даа бол, бистин чоңувус сергелең-сергек, ажыл-иш-кир соруу быжыг болуруңга бүзүрелим улуг.

Бүгү-ле чаагай сүзүглелдерни, өлчей-кежикти, эп-найырлалчы чолугушкуну күзедим, эргим чоңум, курай-курай!

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК. 1996 чылдың февраль 16.

Байыр чедиришкени

Шагаа байырлалы-биле, эргим чаңгыс чер-чуртулар!

Тывалап Шагаа дээр—Чөөн чүк улустарының кайгамчыктыг байырлалының келгени бо-дур. Тыва улустуң чаңчылдарында онзагай черин ол ээлеп турар.

Дээди Хурал Силерге, тыва черде чурттап турар бүгү кижилерге, быжыг кадыкшылды, аас-кежинин база күзеп тур.

Кел чыдар Чаа чыл—оттуг Кызыл деге чылы нитизи-биле алырга, чоғумчалыг чыл болур. Ынчалзажок бергелер болур, оларны демнежип тургаш, нити күш-биле ажып эртер ужурулуг бис.

Шагаа—ол дээрге бедик угаан-бодалдың

болгаш төлептиг мезү-шынарның байырлалы. Шагаа хүннеринде күзээшкениер—эң-не чырат-кылыг, ачы-буянныг.

Республиканың хоорайларында, суурларында, сумуларында, арбаннарында чаңчыл болган байырлалдар эгелеп турар. Бүгү кижилер бот-боттарына кадыкшылды, аас-кежинин, бистиң нити бажыңывыска тайбыңны күзежиңип турар.

Хүндүлөжилге, бүзүрөжилге, бот-боттарыңга дузалажылга—бистиң эң-не чаагай эңис сорул-гавыс. Чүгле оларның ачы-дузасы-биле өг-бүдө бүрүзүңге ачы-буяны, нитилелге тайбың болгаш турум чорукту чедип ап шыдаар бис.

Шагаа байырлалы-биле, эргим өнүктөр!

Тыва Республиканың Дээди Хуралы.

ХОНДУР КЫЛГАН...

Чоокта чаа Хову-Аксы ажилдакчылары үрелиш-суурун одала-чылыг стан-циязының дөрт чугаар ко-лотуна ондактыг таварыл-га болган. Чылыг дамчыдар мо-тор өрттөнгөн. Суурже изиг-соок сук дамчыдар система ажылдавай барган. Чылыг-электри системаның бүгү

ажилдакчылары үрелиш-киривери хондур кылгаш, эр-теңшеде котолду ажылгага кирген.

ЧЭТ-тиң ажилчынары бот-тарының аттары сыкпаан. Ээирлерин кайың чаар!

Чечен ИРБИЖЕЙ.

ЧОРГААРАЛЫВЫС

Чер кырынга чеден чыл Байырлалдарга уткунтур бурунгар чырык хүн көрүп, хана солуннар үндүрүнгө, төрүтүңгөш, амдыралдың шыдыраа, шапкы ойнарарына, аагын-даа, экинди-даа көрсөн төвек терериге, тыва ирлар, мен. Ол чылдарың 47-зи таным-сук күдүктерин, оон улус өөрелдигизин шугу-укай шудуктар, үлөгер до-муңга бараан бооп, анык билиринге, тыва тоолдардан белиривистин чаагай чаңчыл-дарыңа ижиктириң, езулуг ээринге маргылааларың кижилер болуң дээш кукку-вүстү салып келген бис.

Шагааның аныктыгы—Шагаа ырмыз-биле эгелээр. Орта Шагаа дугайында кыс-сонда спорт шөлүгө кадык-даш кырынга саң салып, чал-дыры атты тымыскан чүве. Мен аяа дык чоргаарларын рөөлди чугаалап, аш-чөм-чорур мен. Мөөн хөрээмин каастап чоруур Алдын сыл-дыс дээрге, мен шыкаш эр-теден кежээге чедир школага хүнөөш, аш-чөм-даа орта чивейи, орта дыштанмайи, эр-тедени кичээлдерге белеткин. 40-50 кылыраштар хывап чоруур башкыларың ажи-лыг хүндүлээни ол болур.

Чүгле кичээлдерге эвес, клас-сап дамшкаар ажилдарга я-на-бүрү томаларга анык сал-галымыска тыва национал чаңчылдарың, езулалдарың, үлүстүң аас чогаалдарың хо-йу-биле ажылгап, өөрелдиге, кичиңдиге ажылдарың чо-рууң турар бис.

Чылдыңна Шагаа айың ты-ва дыл болган национал чо-гаал айың кылдыр чарлаан. Айың иштинде кылдыр чорудар ажилдарың планың кылды алган бис. «Шагаа-96», «Шагаа хүнү — февраль 19» деген эгелеринг ужуражылга-ларны эрттирин, үлөгер до-мактар, чечен сөстөр, йөрээл-дерни чараштыр хөдөр-өйлө каастап турган бижип, бе-леткениң алдымыс.

Сарылар ТАМДИН-ООЛ. Социалистик Күш-ажыл-ды Маадыры, хоочун башкы.

ШАГАА, ООҢ СҮЗҮГЛЕЛИ

Эки чүведен эрикпес

Сөөлгү үеде Чаа чылды байырлалды дээрзин эртем-ий дакыр байырлап, Наа-дымы Республиканы хүн-ү-биле калпыраштыр эртти-рип, эрги, чаа байырлал-дымыска эрикпейн, ынчал-дыр чаңгыштыр бар чыдыр бис. Амыдыралда черле ындыг, бир шалга төөгүзү турган, үндезининг, ук-лас-туг чүве каян-ла бир болуң албан мезээлей бээр, «бар-мен» деп кижилерге сагың-дыра бээр. Оон бир чижээ Шагаа-выс бо. Сактыр-сагың-мас чыгыс кылдыр уттуң-дуруп бар чыккан Шагаа-выс катап база оттуң каап, европа (орус) езууну Чаа чылды-биле кожа тузуп, болу-нуң дурум езугаар орнуң негей бөржиң. Шап ынчалык катап боларар, январь 1-ни Чаа чылды-биле чармыш-тыр, сурушту эртин, «ам-ыкта харын-лаа чаңгыс айга-лаа сынмарлажы бээр-де-дир. Ол айың бис тускай эртем-билиңниг чургаачылар чоңга, булай-лаа сагал алган тургудаар-ла-дыр бис. Чүү дээр боор, үр үелерге чаңчыл-сагылгаларыңдан чар-дыл, хооруп деп чүвениң уржуу ол-дур ийиң.

Ам бо талазы-биле таптыг-ла мугур 80 чыл бурунгаар азы 1916 чылда Тапсы хем-ге Шагааны канчаар эртти-рип турганын, ол чүү деп

байырлалды дээрзин эртем-ий этнограф А. В. Андранов-тун бижээнинден көрөөли-нер. 1916 чыл. Ынчан Шагаа январь 22-де болган. Шагаа сойоттарың чылда чаңгыс катап эрттирер байырлалы чүве-дир. Ол дээрге дыйка сөрүлүк-манайлыг, чырык байырлал. Ол харын кижиле-нин сагыш-сеткилин, ма-га-болуңуң чараштарың болгаш арыглашырың су-зүглел-байырлалды, эрги чыл-дын хир-чамыңдан, ажар-бужардан алдырың су-зүглээ байырлал, кижилер-нин эп-найырлалың иле-рээшкениң, бот-боттарың ээ көржүп, хүндүлөжири-нин, удуур-дедир чалажып, шайлажырың, аш-чөм-нин дээжиниң дөптөй дойла-арың байырлалды боор чү-ве-дир. Кижилер узун кыш-ты өгтүр чивээң чөмин ын-чан чир, а аш-чөмө даг-дан эгелээр, эът-чага че-ри доок-ла чүве чок.

Бо дээрге бистин Шагаа-высты 80 чылдар бурунгаар өске кижинин кара-биле көргөни, билгени-дир. Бо би-жимелден алгаш көөрге, алыс эртемден кижин болгаш Шагааның ужуру дык шын эскерип билгени иден. Бо харын Шагааның ужуру

дижик, а ооң сүзүглели чүү боорлу?

Ол чугааны кылдыр бетин-де Шагааның езулаларын көрүп аары чугула болгу дер. Амгы эрттирер турар Шагаа-выста бис ук езулал-дарың шала-була-лаа бол сагып, барымдалап турар бис. Ону эгезинден ужуңга үндүр чижелей көөрге, мын-дыг: бирээле, саның салыры, чаламаны чалаары, чажың-ны чажары, чалбарыңы ай-дыры, йөрээлдерин салыры, ак харга арыгыңны какка-ныры, чаагай күзээшкени-ер кылың чолукшужары, оюн-тоглааны эрттирери, Шагаа доюн дойлаан соорей-лаан аал дамчып мөөрей-лепчи ойнаары, Улуг назы-лыгарың чугаазыңан алырга, шаанда Шагааның бо езулалдарың албан саг-тып эрттирер турган. Ын-чал кээрге, бо бүгү айтып санаан чүүлдеривис Шагаа байырлалың албан саг-тыгы, ук байырлалдың чар-лыгыг кезин болур-дур.

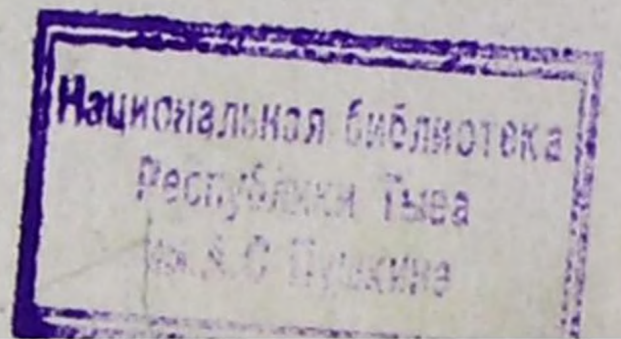
А Шагааның сүзүглели — ол харын үстүлө чугаала-ныс Андрановтун айты-каны деп, «сагыш-сеткил-дин, мага-бөттүн чарашыл-гавыс, арыглашкынын су-зүглээ байырлал» дээниң-ле ужур-ла бар. А шак ол чарашылга болгаш ары-лаашкың кала кончуг иле-рээрл дээр болза, кижин билиңгир болгай, Ол чүд дээрге орус улустун бойлус-ка чүдүлгезинин бир кевири — ногаан үнүштерде кам-галакчы, кадыкшылгалыг бир-ле күш бар деп санап, ынчангаш оларның будук-бурузун бажын-балгаңга өккөп ап, эжинин бажыңга асып алгылаар турган. Сөөл-зүрөди ол чаңчылды баш-тайгы сагылаарың оскунтуруп, ынчалдыр ыштын (шыви-нин) болуң кезер чорукке шилчөөң. Чаныс мөөн бөзүн алган көөрге, Чаа чыл биле Шагааның бир ылгаарың мында база бар.

Сан ындыг-ла-дыр, а чала-маны канчаарыл? Чугаа, бир-тээ, хей-демлек—симво-лика дугайында чоруп тур-да, ол база-ла Шагааның «шывижгежи»-лаа болуп буруңга Чаа чылда шывиж-гешти шимеп каастар бол-гун, а Шагаада чаламаны баа-ла «каастар», оон ши-мелдеси чүгө калак, дааар-ыңнар боор-дур. 80 чыл бу-рунгаар Андрановтун чала-ма дугайында бижээни мын-дыг: «Саның кылыңда дөң харже халың шеттерин кыр шамкылааш, оларның арзында ак чүн херип хаан, ол чүдө ак болгаш сарыг кадактар (миткаль),

инден бажын-балгат иш-тинге чалап, каастары билангир болгай, Ол чүд дээрге орус улустун бойлус-ка чүдүлгезинин бир кевири — ногаан үнүштерде кам-галакчы, кадыкшылгалыг бир-ле күш бар деп санап, ынчангаш оларның будук-бурузун бажын-балгаңга өккөп ап, эжинин бажыңга асып алгылаар турган. Сөөл-зүрөди ол чаңчылды баш-тайгы сагылаарың оскунтуруп, ынчалдыр ыштын (шыви-нин) болуң кезер чорукке шилчөөң. Чаныс мөөн бөзүн алган көөрге, Чаа чыл биле Шагааның бир ылгаарың мында база бар.

Сан ындыг-ла-дыр, а чала-маны канчаарыл? Чугаа, бир-тээ, хей-демлек—симво-лика дугайында чоруп тур-да, ол база-ла Шагааның «шывижгежи»-лаа болуп буруңга Чаа чылда шывиж-гешти шимеп каастар бол-гун, а Шагаада чаламаны баа-ла «каастар», оон ши-мелдеси чүгө калак, дааар-ыңнар боор-дур. 80 чыл бу-рунгаар Андрановтун чала-ма дугайында бижээни мын-дыг: «Саның кылыңда дөң харже халың шеттерин кыр шамкылааш, оларның арзында ак чүн херип хаан, ол чүдө ак болгаш сарыг кадактар (миткаль),

Чап ЧҮЛДҮМ.

Февраль 19—Күске чылынын эгэ хүнү

ЧЫЛ БАЖЫ ҮНДҮ, ЧЫЛАН КЕЖИ...

Февральдың 18 — Хаван чылынын сөөлгү хүнү. 19-та чаа үер Күске чылынын болгаш час...

жыңчы кижиниң сагыр ужурулуг он кол сагыларын дараазында 5-ин сагыры...

Тывадаларнын бурунгу эзу-инчаларнын чурумун эзулар байырлады. Сайырлар өрттирер бис. Шагаа бүдүүндө...

тейлеп-чүдүп, өршөздөй дилеп, ачы-дузада чаш кижилерге, наздыл кырааннар...

1. «Үлгүүр-терге»

Эрткен чүе чыда Хертериниң аразына Быжыңды деп адаар бөдүн араг каш...

ТЫВА ӨГ ДУГАЙЫНДА БЫРЫ

Кыштың соогунда-даа, чайың изинде-даа Дусаның арзы долукап, безни кыспас...

ТОЖУГА БИР-ЛЕ ДУГААР...

1939 чылдың ийи айның өгөзиде чүе. Ол чылы мөң ала-нем Чаваң аксыга чурттап...

ИӨРЭЭЛ

Хаван чылды—эки чылды Хаалаган дүзөлдөр. Күске чылды—Чаа чылды Күдүк баян уткуулар.

Откыжына белетээр кыштың, кештиң болбазырадылзчың чакырбастар...

Чайың изиг, кыжы соок болчөре ада-обелериниң сөөлгү орнукуткан. Тываның чурттарына...

ӨГБӨ ТӨӨГҮЗҮ ӨНДҮР

Биле өйлежип турган. Виктор опкоосуна-опкоосуна ол байдалга чоруй чачыккан.

ДҮРГЕН ӨШСҮН

Россияда бо хүнерде Афганистанда совет шериглеринин үндүргенин 7 чыл болган оюн демдегелер турар.

ЧООДУ КАРА-КҮСКЕ

Күске чыла кижилериниң Күзел-соруу боларзын. Күрүенстин — Тываастың Күүчү-күжү делгерезин.

ЭР КИЖИНИН СӨЗҮ

«Сөгүлө сом, керткен ыяш» деп үлөер домак бар. Бо домакты тыва кижиниң эдилек аксына ээ боорун...

ЧАА ЧЫЛДЫН БИРГИ ХҮНҮНДЕ

Келээ суурларга Чаа чыл өртөтпөдө, дик бажында туруп келген, кыштын чырыкты үлөм сөөк кара сугу уулу өккөр...

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлөргө (Февраль 19 - тап 25 - ке чедир)

Понедельник

ФЕВРАЛЬ 19 РНТ, БИРГИ канал 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР. 15.20 «Чер адааның уула-ры».

Вторник

ФЕВРАЛЬ 20 РНТ, БИРГИ канал 6.00 ТЕЛЕЭРТЕН. 8.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.

среда

ФЕВРАЛЬ 21 РНТ, БИРГИ канал 6.00 ТЕЛЕЭРТЕН. 9.00, 12.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.

Четверг

ФЕВРАЛЬ 22 РНТ, БИРГИ канал 6.00 ТЕЛЕЭРТЕН. 9.00, 12.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.

Пятница

ФЕВРАЛЬ 23 РНТ, БИРГИ канал 6.00 ТЕЛЕЭРТЕН. 9.00, 12.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.

суббота

ФЕВРАЛЬ 24 РНТ, БИРГИ канал 7.45 Ламаның сөзү. Метро-полит Кирилл.

Воскресенье

ФЕВРАЛЬ 25 РНТ, БИРГИ канал 7.50 «Спортлото» тиражы. 8.00, 9.10 Телекавал «Кодур-лукшук».

КИНО

ФЕВРАЛЬ 17-ДЕ «НАЙЫРАЛ»: «Алдан-Мадыр» 10.00, 11.50. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100, индекс 667000.

21.00 УЕ. 21.30 «Операция». 21.50 «Крекерин аргазы». 22.45 Черлик шол.

14.20 ДЕЛЕГЕЙ. 15.15 Парлагань үнү. 15.20 «Чер адааның уула-ры».

20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар. 21.00 УЕ. 21.30 «Операция».

12.10 ДЕЛЕГЕЙ. 12.50 «Мелегел кылыр-биле СЭТА-ны төлөөткен».

4-кү сериязы. 14.00 Мультифильм. 14.10 «Т.М.А.».

11.50 Вилор кижиде мезээ. 12.00 Россияга бараан бооп тур мен.

13.40, 15.30, 17.20, видео. зал: «Мээн дьылы».

РЕДАКЦИОННЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: П. С. Базыр (кол редакторунун оралакчысы).

ТӨРҮТТҮНГӨН ХУНУНЕР-БИЛЕ!

Бистинь ынак ававыс Севещ Достак уруу КУЖУТЕТ февраль 20-де 78 харлаар.

Чараш, тывызыксы даажы-чаныгы чоргаар тыва хөрөжөннөрдүн бирөөн бистинь эжнине Мария Тас-оо-овна ШИРИНДУУ 60 хунерде 50 харлаанын демдег-лээр.

Бистинь хундугуг угбавыс Анна Бадановна ХОМУШКУ февраль 17-де 42 харлаар.

Бистинь ынак ававыс Лидия Ховалыговна ОСУМБА февраль 22-де 50 харлаар.

Өсүң ээзи, Красноармейский эмчи институтунда уруу Надя, Красноармейский техниктин ушнерстединин Кы-ылда филиалында студент огуу Начын база хеймер уруу Наташа.

Чарлалдар БЮРОЗУ

Хоорайның «Чуртталга» муниципалитет сеп-телге бугурулгези бүгү-лө квартира ээлериң (хуу-жуктан квартираларың база) коммунал ачы-дуза чедирелгезиниң телевизиң дараазында ад-рестерге төлөөр дээрзин дыңдадың тур:

Чуртталга бажыңнарының талазы-биле: № 1 бугурулге эргелели — Дружба, 45, теле-фон 3-11-81.

БЕЛЕТКЕД КУРСТАРЫНГА БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕ БИЛЕ Тыва Республиканың «Россыяинформ» харылдаа ин-форматика курган бугурулгези Новосибирскинин харылдаа коллежине бот-өөредилге-биле өөөрин белеткед курста-рынга күзелдигиниң хүлөөп алыр дээрзин чарлап тур.

Солунуң дараазында номери 1996 чылдың февраль 21-ле үнер.

Агар саны: КВ «Тыва кредит». № 363906. корр. сч. 700161629, МФО 49304729. ИНН — 1701005465.